

С. В. КАВАЛЕЎ

З ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ АНДРЭЯ РЫМШЫ

У гісторыі беларускай літаратуры Андрэй Рымша займае дзіўнае месца. Парадаксальная з'ява: шырокая вядомасць імя паэта спалучаецца з даволі цьмяным і няпэўным уяўленнем пра яго творчасць.

Пісаў А. Рымша на старабеларускай, польскай і лацінскай мовах і нават у тую эпоху, калі шматмоўе для літаратуры з'яўлялася нормай, быў адным з самых шматмоўных пісьменнікаў. Імя яго можна сустрэць у працах, прысвечаных беларускай, польскай, літоўскай, рускай, украінскай літаратурам.

Як аўтар чатырох вершаў «Храналогія» (1581) і трох эпіграм на гербы беларускіх магнатаў (1585, 1591, 1595) Андрэй Рымша прыцягваў увагу даследчыкаў беларускай літаратуры яшчэ з часоў фундаментальнай працы Я. Карскага «Беларусы». Імя яго фігуравала ва ўсіх больш-менш сур'ёзных артыкулах і даследаваннях па старабеларускай паэзіі, у адпаведных раздзелах падручнікаў і хрэстаматый. І гэта заканамерна, бо да вяртання ў кантэкст беларускай літаратуры лацінамоўных паэтаў М. Гусоўскага і Я. Вісліцкага А. Рымша быў адзіным вядомым літаратуразнаўству беларускім паэтам XVI стагоддзя пасля Ф. Скарыны.

Менавіта з вершамі А. Рымшы звязвалася ўяўленне пра беларускую паэзію дадзенага перыяду, а таксама — і ўяўленне пра яе абмежаванасць, невыразнасць, малакаштоўнасць. Я. Ф. Карскі пісаў у 1921 годзе пра эпіграмы А. Рымшы і ананімныя вершы з кірылічных выданняў Мамонічаў: «Паэзіі ў іх амаль ніякай. Паўсюль усхваленне моцных гэтага свету, праслаўленне заслуг іх продкаў. Вобразы трафарэтныя. Малавыразныя мова і стыль. Натуральна, што такая паэзія не магла быць даўгавечнай»¹.

У цікавай і арыгінальнай працы М. Палякова, прысвечанай семантычнай паэтыцы, ілюстраванай прыкладамі з Ц. Норвіда, П. Валеры, А. Белага, О. Мандэльштама, сустракаем імя А. Рымшы, верш якога здаўся аўтару даследавання найбольш яскравым прыкладам вобразна-рытмічнай невыразнасці сілабічнай паэзіі XVI—XVII стагоддзяў: «Старажытныя вершы Андрэя Рымшы адчуваюцца вершаванай мовай у супастаўленні з традыцыямі старарускай прозы. Па-за гісторыка-культурным кантэкстам іх паэтычны характар робіцца вельмі спрэчным і няпэўным»².

Заўважым, аднак, што толькі пасля комплекснага, усебаковага даследавання эпіграматычнай паэзіі Беларусі, пасля супастаўляльнага аналізу шматлікіх твораў на лацінскай, польскай, старабеларускай мовах можна выявіць агульныя асаблівасці гэтага жанру ў беларускай літаратуры, вызначыць яго месца ў гісторыка-культурным кантэксце XVI—XVII стагоддзяў. Што датычыць сучаснага ўспрымання падобных

вершаў — можна смела прадказваць зборніку эпіграм поспех у чытача, вельмі цікаўнага да рыцарскай атрыбутыкі і старажытнай экзотыкі. Трэба толькі падаваць такія эпіграмы ў іх натуральным выглядзе э м б л е м а т ы ч н ы х вершаў, гэта значыць — разам з гербамі, на якія яны напісаны. Кожная па-асобку, без сваёй графічнай часткі — эпіграмы на гербы робяцца малацікавымі і далёкімі для нашага сучаснага ўспрымання, у тым ліку і эпіграмы Андрэя Рымшы.

На жаль, менавіта веданнем гэтых трох эпіграм ды «Храналогіі», яшчэ менш цікавай у мастацкіх адносінах, абмяжоўваецца наша ўяўленне пра творчасць А. Рымшы.

Пакуль што па-за ўвагай беларускіх літаратуразнаўцаў і перакладчыкаў знаходзіцца польскамоўная паэма Андрэя Рымшы «Дзесяцігадовая аповесць ваенных спраў... Крыштафа Радзівіла»³ — галоўны, найбольш значны твор паэта. Праўда, некалькі абзацаў прысвечана паэме ў «Очерках истории философской и социологической мысли Белоруссии»⁴, даволі высокая ацэнка гэтаму твору дадзена ў «Истории белорусской дооктябрьской литературы: «Дзесяцігадовая аповесць» — важны этап у творчай біяграфіі Рымшы, значная з'ява ў паэзіі Беларусі канца XVI стагоддзя. Яна сведчыць пра ўменне паэта ствараць буйна-маштабныя, складаныя па кампазіцыі творы. У ёй адчуваецца уплыў традыцый заходнееўрапейскай рэнесанснай паэзіі XVI ст.»⁵.

Я. Парэцкі апублікаваў у 1969 годзе паведамленне пра знаходку невядомага датуль верша А. Рымшы ў лістах Саламона Рысінскага да Станіслава і Крыштафа Бучынскіх (лісты датаваны 1586-м годам, выданы ў 1587 годзе ў Альтдорфе (Германія))⁶. Знойдзены, аднак, быў не сам верш (эпіграма ў гонар Радзівілаў), а яго пераклад на лацінскую мову С. Рысінскага, прычым — два варыянты гэтага перакладу. Хутчэй за ўсё, верш у арыгінале быў на старабеларускай мове, бо ў адным месце С. Рысінскі называе яго «васьмірадкоўем на народнай мове», а ў другім — «сачыненнем на народнай мове». Адсюль вынікае, што па-беларуску былі напісаны, магчыма, і дзённікі Андрэя Рымшы, з якіх узяў верш С. Рысінскі. Дарэчы, звестка пра існаванне дзённікаў А. Рымшы з'яўляецца не менш каштоўнай знаходкай Я. Парэцкага, чым знаходка перакладзенага С. Рысінскім верша. Думаецца, акрамя эпіграмы ў гонар Радзівілаў у дзённіках былі і іншыя вершаваныя творы, змяшчалася каштоўная інфармацыя пра жыццё не толькі самога Рымшы, але і іншых прадстаўнікоў радзівілаўскага гуртка.

Дзесяцірадковае прысвячэнне Стэфану Баторыю ў выданні «Дзесяцігадовай аповесці ваенных спраў... Крыштафа Радзівіла» — адзіны вядомы нам твор А. Рымшы на лацінскай мове:

Некалі Масковія зведала тваіх палкаводцаў, Стэфане!
І разбітая, змушаная да ўцёкаў, аплаквала сваю долю.
Натхні нас, сваіх палкаводцаў, узяўшы пад тваё пачала,
І ўчыні так, каб пала і згінула Масковія.
Нішто не перашкодзіць Радзівілу памерці за цябе і за Радзіму,
Бо нічога няма пачэсней за гэта!
Надта ж баіцца Маскаль любога твайго войска,
Ці то будзе Ліцвін, ці то будзе Паляк.
Але, ці не хочаш ты, каб я сказаў табе,
Каго ён баіцца найбольш? Кажу: найбольш ён баіцца цябе?

У 1595 годзе ў Вільні Ян Карцан выдаў сачыненне Ансельма Паляка «Хараграфія альбо тапаграфія, гэта значыць асаблівае і падрабязнае апісанне Святой Зямлі...»⁸ у перакладзе з лацінскай мовы на польскую Андрэя Рымшы. Вершаваным двухрадкоўем паэта ўпрыгожаны тытульны ліст «Хараграфіі...», заканчваецца кніга вершаваным чатырохрадкоўем, але гэтыя сціплыя радкі з'яўляюцца, хутчэй, сведчаннем вялікай любові А. Рымшы да вершавання, чым самастойнымі мастацкімі творамі. Большую цікавасць уяўляе для нас эпіграма на герб Астрожскіх, змешчаная на адвароце тытульнага ліста кнігі і падпісаная крыптонімам «A. R. L.» (Андрэй Рымша Ліцвін):

Хто б захачеў прыгледзецца да старажытных гербаў,
 Якія здаўна мае знакамiты дом Астрожскіх,
 Ведаю, што задзівішся і сам сабе скажаш:
 Нездарма яны для сваёй аздобы маюць такія гербы.
 Тое значыць, што з князеў паходзяць гэтыя князі,
 А слава іхняя разышлася па ўсім свеце⁹.

Прысутнасць у кнізе эпіграмы на герб Астрожскіх тлумачыцца тым, што прысвяціў свой пераклад А. Рымша Эльжбеце (Гальшцы) з Астрожскіх (каля 1560—1599), жонцы свайго мецэната і гаспадара Крыштафа Радзівіла.

Да гэтай жанчыны, дзіўнага і складанага лёсу — дачкі апекуна праваслаўя Канстанціна Астрожскага, удавы па апекуну арыянства Яну Кішку, жонкі апекуна кальвінізма Крыштафа Радзівіла, каталіцы па веравызнанню, якую пасля яе смерці пахаваюць у праваслаўнай царкве — звяртаецца А. Рымша ў сваёй пражанай прадмове да «Хараграфіі...»

З прадмовы, датаванай 4 кастрычніка 1593 года, мы даведваемся пра цяжкую, працяглую хваробу паэта, які выконваў на той час абавязкі падстарасты Бірж — радавога ўладання Радзівілаў. Менавіта ў перыяд хваробы А. Рымша знайшоў аднойчы паміж сваімі кнігамі (меў уласную бібліятэку) «Хараграфію...» і вырашыў перакласці яе з лацінскай мовы на польскую, «... бо ўбачыў, што людзям усялякага стану гэтая кніжачка як патрэбная, так і займальная для чытання будзе».

Пабуджэнні, якімі кіраваўся Андрэй Рымша, прысвячаючы пераклад «Хараграфіі...» жонцы свайго гаспадара і дабрадзея, поўнасцю адпавядаюць тагачаснаму разуменню ўзаемаадносін аўтара і мецэната: «Не новая гэта рэч, але з даўніх часоў у звычай уведзеная <...>, што людзі, якія высакароднымі навукамі бавяцца, калі што паводле сіл і досціпу свайго напісаўшы для ўласнага альбо людскога ўжытку, на свет выдаюць, то высакародным князям, каралям альбо мудрым і зможным сенатарам сваю працу прысвячаюць. Робяць яны гэта не для таго, каб тым нейкую парадку ці навуку даць, але каб адно выказаць удзячнасць за дабрадзействы ад іх прынятыя і любоў, якую да іх маюць. І калі б да каго іхняя праца дайшла, каб адпаведна павагі да таго, каму прысвячэнне адрасавана, такая ж павага і да працы была выказана».

Такім чынам, на думку А. Рымшы, прысвяціць нейкае сачыненне зможнаму, надзеленаму ўладай чалавеку азначала, па-першае, аддзячыць яму за мінулыя і будучыя дабрадзействы, а па-другое, перанесці частку павагі грамадства з гэтага чалавека на кнігу, яму прысвечаную.

Звяртае, аднак, на сябе ўвагу той факт, што Андрэй Рымша не прызначаў свой пераклад Эльжбеце Радзівіл для чытання і нават далікатна засцерагаў яе ад гэтага (зрэшты, выконваючы патрабаванні літаратурнага этыкету). Затое ў некалькіх мясцінах сваёй прадмовы паэт падкрэслівае, што прызначае сваю працу «ўсім зацным людзям», «людзям усялякага стану», для карысці і асалоды якіх ён і пераклаў у час цяжкай хваробы «Хараграфію...» з элітарнай лацінскай мовы на больш распаўсюджаную ў Вялікім княстве Літоўскім польскую.

¹ Карский Е. Ф. Белорусы. Пг., 1921. Т. 3. С. 133.

² Поляков М. Вопросы поэтики и художественной семантики. М., 1986. С. 10.

³ Deketeros akroama, to iest dziesięćroczna powieść wojennych spraw... Krzysztof Radziwiłł... W Wilnie, 1585.

⁴ Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии (до 1917). Минск, 1973. С. 37—38.

⁵ История белорусской дооктябрьской литературы. Минск, 1977. С. 221.

⁶ Порецкий Я. Неизвестные стихи Андрея Рымши // «Неман», № 2, 1969, С. 186—187.

⁷ Верш пададзены ў падрадкавым пражаным перакладзе.

⁸ Chorographia albo topographia, to iest osobliwe a okolne opisanie Ziemie Świętej... W Wilnie, 1595.

⁹ Верш пададзены ў падрадкавым пражаным перакладзе.